VU VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM

VU Research Portal

Academiereis of educatiereis? Noordbrabantse studenten in het buitenland, 1550-1750

Frijhoff, W.T.M.; Bots, Hans

published in
Batavia Academica. Bulletin van de Nederlandse werkgroep universiteitsgeschiedenis
1983

document version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Link to publication in VU Research Portal

citation for published version (APA)
Frijhoff, W. T. M., & Bots, H. (1983). Academiereis of educatiereis? Noordbrabantse studenten in het buitenland, 1550-1750. *Batavia Academica. Bulletin van de Nederlandse werkgroep universiteitsgeschiedenis*, *1*, 13-30.

General rights
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:
vuresearchportal.ub@vu.nl

Download date: 29. Mar. 2024

BATAVIA ACADEMICA I (1983)

HANS BOTS & WILLEM FRIJHOFF

ACADEMIEREIS OF EDUCATIEREIS?

NOORDBRABANTSE STUDENTEN IN HET BUITENLAND, 1550-1750*

In het testament dat hij op 22 september 1592 opstelde, bepaalde pensionaris Johan van Oldenbarnevelt dat zijn beide zonen, na achtereenvolgens onderwijs te hebben genoten aan een Franse en Latijnse school, vier tot zes jaar bij een "goet precepteur, wel gemaniert, van goet regiment ende van de gereformeerde religie, met goede discretie ende moderatie wesende" in de kost te zijn geweest, en bij de "alderbeste en bequaemste professeur" van de Leidse universiteit aan huis de nodige eruditie te hebben opgedaan, op de leeftijd van ongeveer twintig jaar een buitenlandse reis moesten gaan ondernemen. Ze zouden zich op die reis laten vergezellen door "een bequaam persoon [...] van goede luyden, wel gemaniert, geleert in de rechten, historiën, Latijnsche, Griecxse, Italiaensche ende Fransche spraeken, ervaren ende de werelt gesien hebbende, tusschen dertich ende veertich jaeren oudt wesende", en door twee bedienden. Aan ambitie ontbrak het de pensionaris niet. Zijn beide zonen, toen nog piepjong, zouden minstens zeven jaar in het buitenland moeten verblijven! Eerst kwam Frankrijk aan de beurt, om "aldaer in de universiteyten van Parijs, Orleans, Bourges, Poitiers ofte andere, ende in 't besoucken van andere universiteyten ende steden te blyven den tijt van omtrent drie jaeren". Daarop moesten ze naar Italië trekken om twee jaar lang "in de universiteyten van Padue ende Bononiën [Bologna] ende in 't visiteren van de steden van Venetië, Roome, Florence, Napels, Milanen ende anderen te blyven". De laatste twee jaar zouden worden besteed aan een reis door het Duitse Rijk en Zwitserland, waar met name de universiteiten van We-

* Herziene versie van een voordracht op het vierde internationaal congres over universiteitsgeschiedenis, georganiseerd door het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit van Kraków (Polen), 20 mei 1983.

nen, Bazel, Genève en Heidelberg moesten worden bezocht. Algemene vorming, universitaire studie en academische promotie vormden het drievoudig doel van de reis: "midlertijt sullen hen in haere studiën ende alle behoirlicke exercitiën, met alle tgunt tot goeder ende volcomen institutie is dienende ende oock in de spraeken van de voorsz. landen, respectivelicken in 't verstaen van de gebruycken van de hoven ende steden, wel oeffenen ende nyet in de landen wederkeeren, sonder genomen te hebben *gradum doctoratus*"[1]. Een schitterend program, dat echter bij uitvoering wel een fortuin zou kosten! Onnodig hieraan toe te voegen dat slechts weinig ouders in staat waren zo'n langdurige onderneming te bekostigen.

Toch hebben tal van auteurs nog tot in een recent verleden gesteld dat de buitenlandse studiereis in de 16e en 17e eeuw de normale bekroning was van een universitair curriculum of meer in het algemeen van de vorming van de leden der bevoorrechte klassen[2]. Inderdaad dient onderscheid te worden gemaakt tussen twee typen reizen. Het eerste type heeft vooral tot doel om van de jonge reiziger, die voorbestemd is om belangrijke ambten in de maatschappij te bekleden, een "honnête homme" te maken; naar Montaigne's voorschrift wordt dat doel bereikt door middel van een "grote" of "kleine tour" volgens een min of meer vast patroon door Frankrijk of Italië. Bij het andere type volgt de reiziger vooral het netwerk van de buiten zijn eigen land gelegen universiteiten; in dat geval is er sprake van een *peregrinatio academica*. Onlangs heeft mevr. Frank-van Westrienen in haar proefschrift dit onderscheid nog scherper willen stellen. Zij onderscheidt namelijk niet alleen twee typen *reizen*, maar zelfs twee typen *reizigers*: de universiteitsstudent en de "tourist"[3]. Maar is zo'n scherp onderscheid, dat tevens

1) S.P. Haak, ed., *Johan van Oldenbarnevelt. Bescheiden betreffende zijn staatkundig beleid en zijn familie*. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, LXXX ('s-Gravenhage 1934) I, 240-241.

2) P. Dibon, *Le Voyage en France des étudiants néerlandais au XVIIe siècle* ('s-Gravenhage 1963), 4; vgl. ook H. Schneppen, *Niederländische Universitäten und deutsches Geistesleben von der Gründung der Universität Leiden bis ins späte 18. Jahrhundert*, (Münster i. W. 1960), 64-67.

3) A. Frank-van Westrienen, *De Groote Tour. Tekening van de educatiereis der Nederlanders in de zeventiende eeuw*, diss. Leiden (Amsterdam 1983). Zie in dit verband H. Bots, "Voyage fait par deux jeunes Hollandais en France. Deux voyages-types: Gijsbert de With et Nicolas Heinsius", in: *La Découverte de la France au XVIIe siècle*, Colloques internationaux du CNRS, no. 590 (Parijs 1980), 469-480.

een verschil van mentale instelling suggereert, wel gerechtvaardigd? En was, meer in het algemeen, de buitenlandse studie- of educatiereis wel zo gangbaar onder de jonge leden van de maatschappelijke en culturele elite van het Ancien Régime als de universiteitsgeschiedenis tot nu toe vaak heeft geponeerd?

Teneinde een eerste gefundeerd antwoord te kunnen formuleren en de discussie over beide vragen op gang te brengen, wordt de buitenlandse studie- en/of educatiereis in deze bijdrage geanalyseerd aan de hand van een gedetailleerde steekproef, die niettemin breed genoeg is om verantwoorde uitspraken over de relatieve omvang van het verschijnsel toe te laten. Als basis van deze steekproef fungeert de prosopografische reconstructie van de ongeveer 6000 individuen omvattende studentenpopulatie van Noord-Brabant (binnen de huidige grenzen) tussen 1550 en 1750, die gedurende de jaren 1975-1979 door het Instituut voor Intellectuele Betrekkingen tussen de Westeuropese landen in de nieuwe tijd (Katholieke Universiteit Nijmegen) tot stand is gebracht en in 1979 is gepubliceerd[4]. Het Instituut heeft daarbij niet alleen kunnen profiteren van de gepubliceerde *alba studiosorum* en *promotorum* uit binnen- en buitenland en van de ongepubliceerde inschrijvingsregisters in talrijke archiefdepots, maar ook van de rijkdom aan onderwijshistorische studies, genealogisch onderzoek en gedrukte bronnen van sociaal-historische aard betreffende Noord-Brabant[5], en vooral van de genereuze medewerking van tal van archivarissen en bibliothecarissen.

Wel dient te worden gesteld dat het gebied in kwestie niet als representatief voor de hele Republiek kan worden beschouwd. Langer dan de andere gewesten onder Spaans bewind gebleven, heeft het noordelijk gedeelte van het oude hertogdom Brabant na de verovering door het Staatse leger een bijzonder statuut gekregen. Het werd rechtstreeks bestuurd door de Raad van State, die in Den Haag zetelde. In tegenstelling tot wat in de andere provincies gebeurde, heeft het katholicisme er diepgaand kunnen profiteren van het hervormingswerk dat het Concilie van Trente op gang heeft gebracht. Hoewel rechtens in een minderheidspositie, bleef het katholicisme er feitelijk dan ook de godsdienst van de meerderheid. De overheids-

4) H. Bots, I. Matthey en M. Meyer, *Noordbrabantse studenten, 1550-1750*, Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland, 44 (Tilburg 1979).

5) Zie voor de sociaal-historische grenzen van dit onderzoek de bespreking van dit werk door W. Frijhoff in *Annales E.S.C.* 36 (1981), 243-246.

ambten moesten grotendeels worden vergeven aan calvinisten uit de Unie. Juist uit die bevoorrechte, maar weinig representatieve protestantse kringen kwam, zeker in de 17e eeuw, een aanmerkelijk deel van de studenten. Anderzijds heeft het intensieve hervormingswerk van de Katholieke Reformatie ervoor gezorgd dat Brabant een broeikas van priesterroepingen bleef. Deze beide trekken, namelijk het numerieke overwicht van het katholicisme onder de oorspronkelijke bevolking en de politieke overheersing door een van elders gekomen calvinistische bovenlaag, zijn lange tijd kenmerkend gebleven voor Noord-Brabant, maar de rol die ze hebben gespeeld bij het hier bestudeerde verschijnsel, valt moeilijk met nauwkeurigheid te meten. Zeker lijkt het belang hiervan niet te moeten worden overdreven. Sociaal-cultureel gezien gedroegen de verschillende confessionele fracties van de elite zich in verregaande mate op homogene wijze. Instructie en vorming waren voor elk van die groepen functies van een meer globale strategie van positieverwerving en -versteviging, ook al was de inhoud van die positie voor iedere groep uiteraard verschillend.

Numerieke omvang van de peregrinatio.

Voorop zij gesteld dat het bezoek aan een of meer universiteiten in het buitenland, hoe kort ook, en soms uitsluitend ter promotie, een wezenlijk bestanddeel vormde van de studie- en/of educatiereis. Dat blijkt overduidelijk uit de door mevr. Frank-van Westrienen bestudeerde reisverslagen[6]. En het wordt nog eens bevestigd door de inventaris van Noordbrabantse studenten: slechts van vier personen is bekend dat zij studiereizen door Frankrijk, Italië of andere Europese landen maakten, zonder dat hun naam in enig buitenlands universitair register is aangetroffen[7]. Maar ook dit laatste argument is nauwelijks steekhoudend, in zoverre als die registers niet zelden leemtes vertonen of geheel ontbreken en bovendien in het algemeen niet steeds eenvoudig te interpreteren zijn. De vermelding van een student in een universitair register lijkt dus een goed en genoegzaam criterium voor een studie- en/of educatiereis. Wanneer hier in het vervolg over de *peregrinatio academica* wordt gesproken, gebeurt

6) Frank-van Westrienen, *De Groote Tour*, 134-202.

7) Namelijk Bots, *Noordbrabantse studenten*, no. 2892 (Johannes van den Corput), 3002 (Wilhelmus Cuypers),4540 (Petrus Santvoort) en 5833 (Jacob Campo Weyerman).

dat voornamelijk bij wijze van verkorting en omdat de *universitaire* bronnen gewoonlijk de enige sporen zijn die zo'n reis heeft achtergelaten; niet omdat de reis uitsluitend een universitaire studie ten doel zou hebben gehad.

Vervolgens lijkt het noodzakelijk het begrip *peregrinatio academica* in een beperkter zin te gebruiken dan gewoonlijk gebeurt. Het relatieve gemak en de snelheid van de verbindingen in de Nederlanden maken het moeilijk om een simpele binnenlandse wisseling van universiteit, die in veel gevallen niet meer dan één dag in beslag hoefde te nemen, op dezelfde lijn te stellen als een buitenlandse reis, met heel de materiële en mentale voorbereiding die zulk een onderneming tijdens het Ancien Régime impliceerde. Bovendien mag het educatieve doel en het vormend karakter van een uitsluitend binnenlandse reis in het perspectief van die tijd veel geringer worden geacht. Naar ons begrip peregrineert dus alleen diegene die de grenzen van de Nederlanden overschrijdt. Onder de voor deze bijdrage gebruikte definitie van de *peregrinatio* vallen dus noch de universiteiten van Leuven en Dowaai, die respectievelijk in het hertogdom Brabant zelf en in Henegouwen lagen, noch de naderhand in de Republiek opgerichte academies. Op een gecorrigeerd totaal van 6496 Noordbrabantse studenten[8] beantwoorden er slechts 473, dus 7.3%, aan deze beperkte definitie (tabel 1).

8) Het in noot 4 genoemde prosopografisch repertorium bevat 5946 namen van studenten, maar is ongetwijfeld zeer onvolledig voor de periode 1569-1616 waarin de matrikels van Leuven ontbreken. Leuven was immers veruit de meest door de Brabanders bezochte universiteit. We kennen echter het globale percentage te Leuven ingeschreven (90%) en gepromoveerde (35%) Brabantse studenten vóór en na die lacune, en bovendien bezitten we voor de bewuste periode wel de registers van de artes-promoties. Met behulp van een eenvoudige formule is het dus mogelijk het theoretisch aantal studenten te berekenen dat, *caeteris paribus*, te Leuven moet hebben gestudeerd. We komen zo tot een theoretisch totaal van 6496 voor heel de bestudeerde periode. De berekening van de percentages in tabel 1 is daarop gebaseerd. Anderzijds dient te worden vermeld dat sinds de publicatie van bovengenoemd repertorium 28 nieuwe *peregrinantes* (waarvan 4 alleen te Keulen) zijn ontdekt wier namen nog niet in het repertorium voorkwamen. Dezen zijn verwerkt in de kaarten en in de tabellen 2 en 3, maar uiteraard niet in tabel 1.

TABEL 1: *Percentage peregrinerenden onder de studenten uit Noord-Brabant, 1550-1749.*

Periode	Percentage peregrinerenden buiten de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden	Idem na aftrek van hen die uitsluitend naar Keulen trekken	Idem na aftrek van hen die slechts Leuven en Keulen aandoen	Idem na aftrek van de te Duisburg ingeschreven studenten	Aantal studenten per periode (a)
1550-1574	13.2	6.2	5.3	5.3	990
1575-1599	12.9	5.8	5.7	5.7	637
1600-1624	7.9	5.3	5.1	5.1	772
1625-1649	8.3	6.2	5.7	5.7	758
1650-1674	8.0	5.0	4.7	4.3	1113
1675-1699	3.0	2.8	2.8	2.3	793
1700-1724	1.3	1.2	1.2	0.7	745
1725-1749	1.9	1.7	1.7	0.3	688
Totaal	7.3	4.4	4.1	3.7	6496
Aantal peregrinerenden per categorie	473	285	265	243	

a) Gecorrigeerde totalen na theoretische reconstructie van de aantallen te Leuven geïmmatriculeerde studenten in de periode 1569-1616 (zie noot 8).

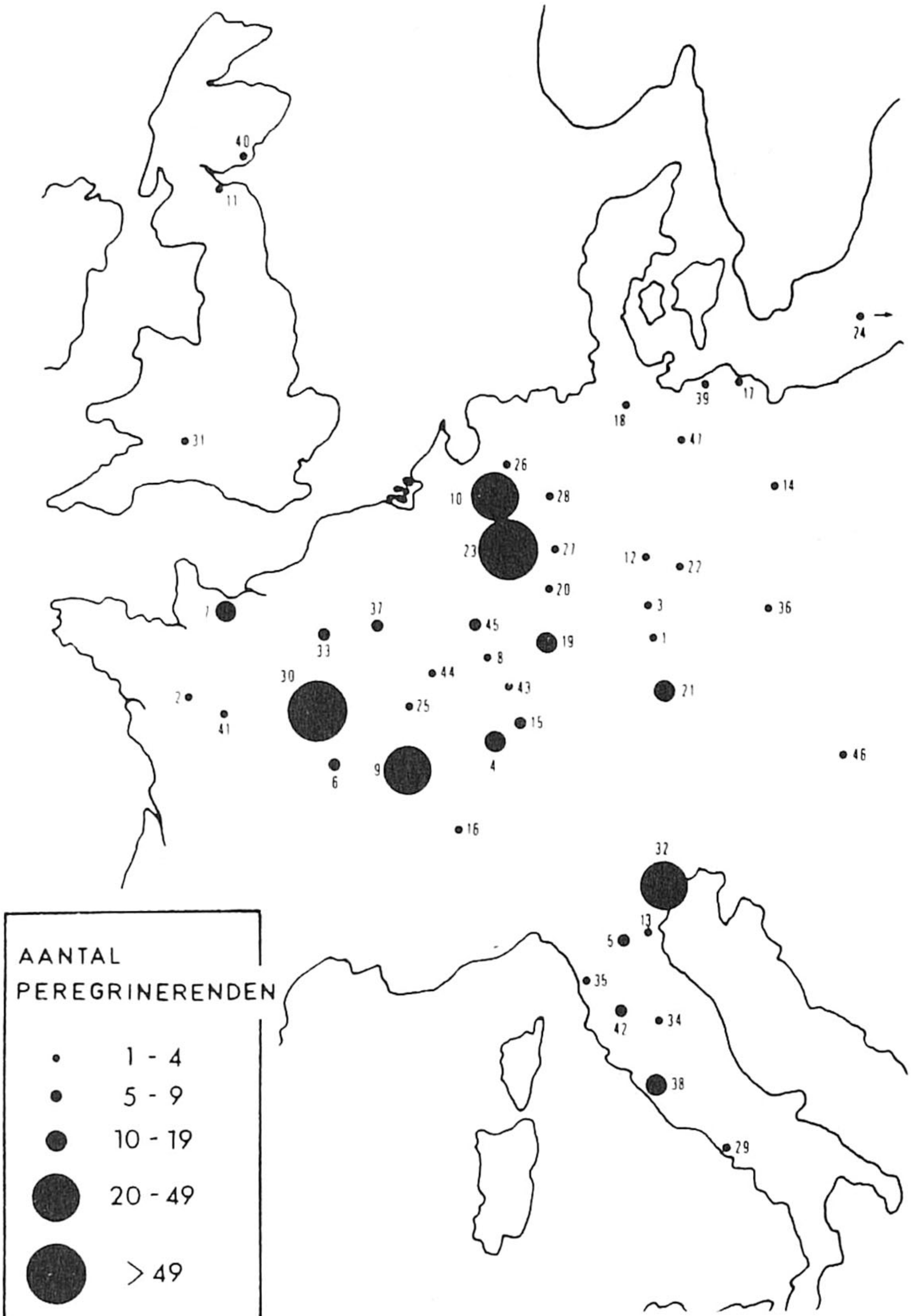
Maar op welk moment werd de reizende jongere uit het Europa van die tijd zich ervan bewust werkelijk een grens te hebben overschreden? Bijna de helft van de *peregrinantes* legde minder dan twintig mijl af, om hun eindbestemming Keulen te bereiken, de stad met het vertrouwde dialect en haar Nederlandse convicten en studiehuizen. Het lijkt dus verstandiger deze oneigenlijke reizigers uit de berekening weg te laten. Dat houdt tegelijk een volgende stap in, namelijk de eliminatie van de studenten die slechts tussen Leuven en Keulen heen en weer trokken, ook al valt hun reis strikt genomen onder de hier gehanteerde definitie van de *peregrinatio*. Als in dezelfde geest ook de studenten ter zijde worden geschoven die naar het na Keulen opkomende Duisburg gingen – voor een deel van de Noordbrabanders lag deze laatste academie immers dichter bij huis dan welke andere ook –, blijkt dat slechts 243 studenten, dus 3.7% van het gecorrigeerd totaal, een *peregrinatio academica* heeft volbracht welke die naam ook werkelijk verdient.

Ontwikkeling van de peregrinatio.

De twee hier bestudeerde eeuwen zijn in acht perioden van 25 jaar verdeeld, die ten naaste bij aan het ritme van de generatieschommeling beantwoorden. Op *kaart 1* is het totaal aantal peregrinerenden over heel de periode van twee eeuwen uitgezet. De grootte van de stippen geeft aan hoe vaak een plaats met een instelling van hoger onderwijs door deze Noordbrabantse *peregrinantes* is bezocht. Op de *kaarten 2a t/m 2h* is de operatie herhaald voor elk van de perioden van 25 jaar. Naar de lange duur gemeten blijken vijf universiteiten globaal te overheersen: Orléans, Keulen, Padua, Duisburg en Dole. Maar de generatieschommelingen geven een veel verfijnder beeld te zien. Op de eerste plaats vormen de kaarten een afschaduwing van de gevolgen van de Europese politiek. De herhaalde verplaatsing van het krijgsfront en de wisselende bondgenootschappen begunstigen nu eens de Duitse, dan weer de Franse academies, en vormen een verklaring van bepaalde leemten.

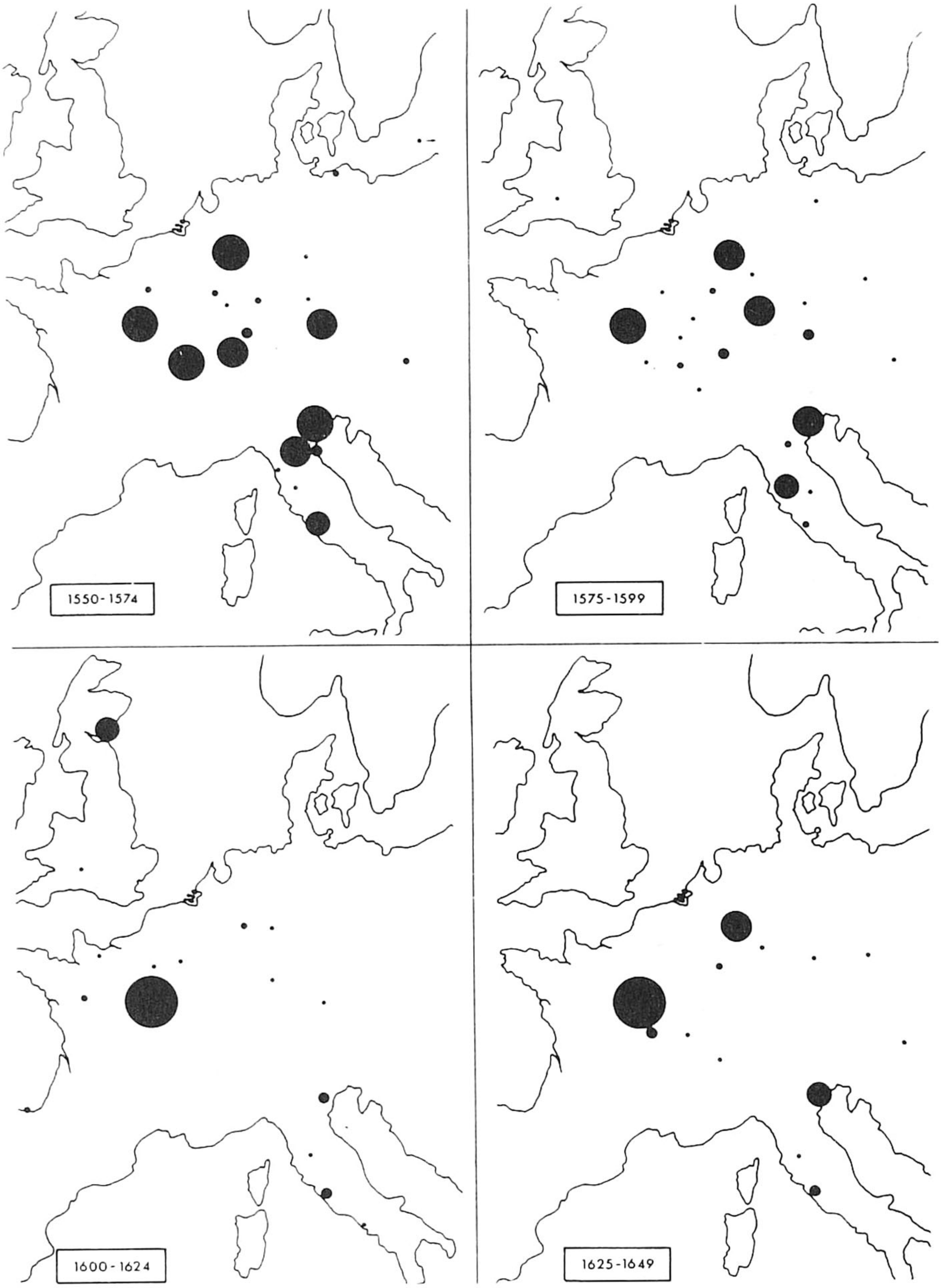
De ontwikkeling wordt echter niet alleen door het toeval bepaald, maar volgt tevens een aantal meer structurele lijnen. Op de eerste plaats kan worden vastgesteld dat de tweede helft van de zestiende eeuw in Europees perspectief gezien het hoogtij van de *peregrinatio* is geweest. Weliswaar blijft het globale percentage peregrinerenden ongeveer constant tot aan de oorlog van 1672-1678 (tabel 1), maar de geografische uitsplitsing van de gegevens laat zien dat de actieradius van de studenten tezelfdertijd aan reikwijdte inboette. Het spreekt welhaast vanzelf dat het door een ongecontroleerde soldateska geteisterde Duitsland van de Dertigjarige oorlog nauwelijks studenten aanlokte, maar de Vrede van Munster had de *peregrinantes* niet naar het Duitse Rijk teruggebracht. Afgezien van de trek naar het naburige Rijnland en van de studiereis van een enkele Lutherse theologiestudent, lieten de Noordbrabantse studenten de Duitse universiteiten voortaan links liggen.

De Franse universiteiten, met name de rechtenfaculteit van Orléans, komen blijkens de kaarten daarentegen opnieuw in de mode, zij het slechts tot aan de Herroeping van het Edict van Nantes (1685). Als bovendien kan worden geconstateerd dat Italië na 1700 al evenmin meer wordt bezocht, mag de vraag worden gesteld of de *peregrinatio* haar Europees karakter toen niet ten enenmale verloren had en, meer in het algemeen, of het beeld van een groot, cultureel verenigd Europa waarop zij gesteund had, niet in rook was opge-

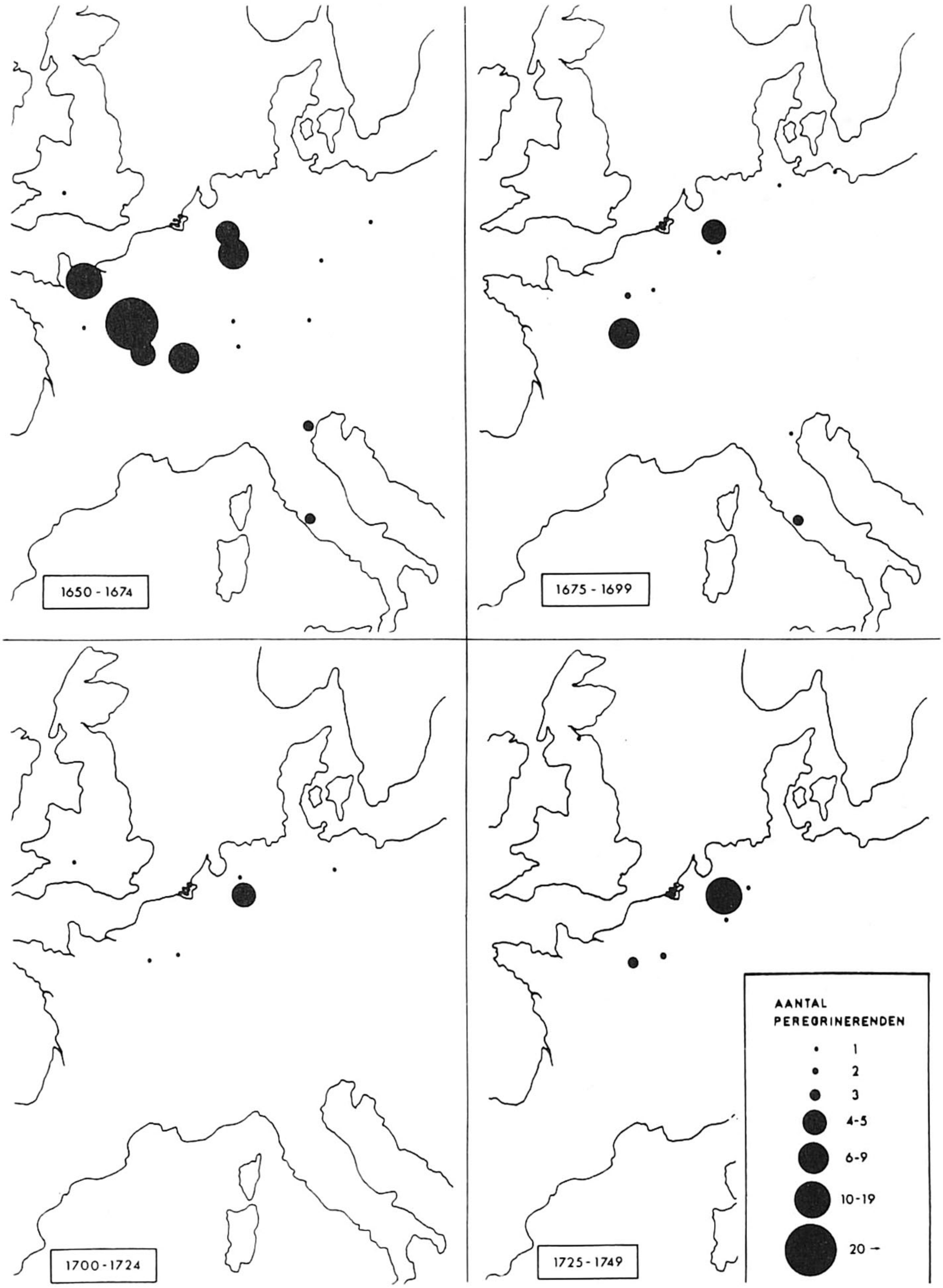

40
11
31
26
10
28
23
27
20
7
37
45
19
33
8
44
30
43
2
41
25
15
4
9
6
16
18
17
39
24
14
12
22
3
36
1
21
46
32
13
5
35
42
34
38
29
AANTAL
PEREGRINERENDEN
1 - 4
5 - 9
10 - 19
20 - 49
> 49

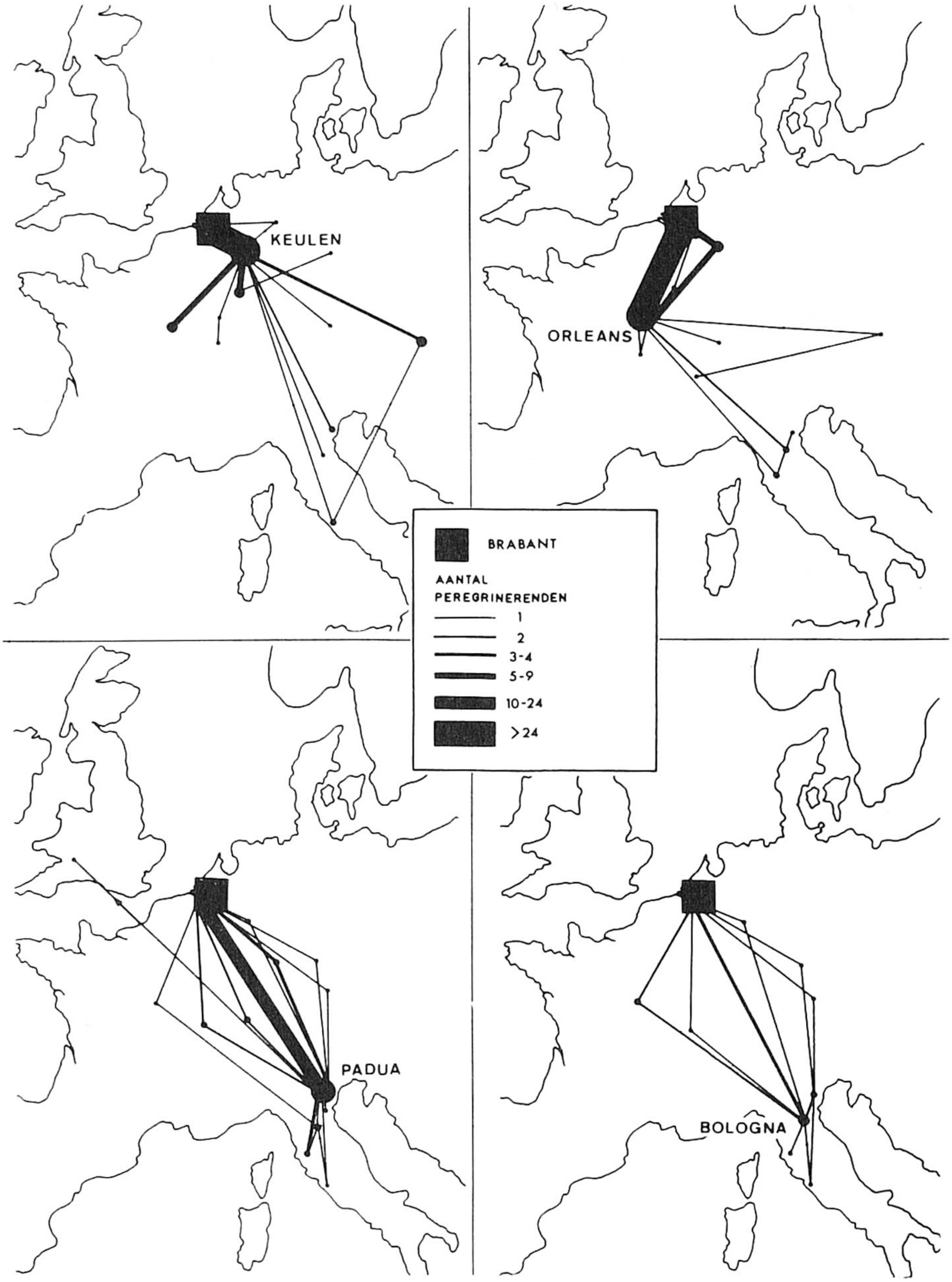
Kaart 1: *Buitenlandse instellingen van hoger onderwijs door Noordbrabantse studenten bezocht (1550-1749): gehele periode.*

1 Altdorf
2 Angers
3 Bamberg
4 Bazel (Basel)
5 Bologna
6 Bourges
7 Caen
8 Dillingen
9 Dole
10 Duisburg
11 Edinburgh
12 Erfurt
13 Ferrara
14 Frankfurt/Oder
15 Freiburg/Breisgau
16 Genève
17 Greifswald
18 Hamburg
19 Heidelberg
20 Herborn
21 Ingolstadt
22 Jena
23 Keulen (Köln)
24 Koningsbergen (Königsberg)
25 Langres
26 Lingen
27 Marburg
28 Münster/Westfalen
29 Napels (Napoli)
30 Orléans
31 Oxford
32 Padua (Padova)
33 Parijs (Paris)
34 Perugia
35 Pisa
36 Praag (Praha)
37 Reims
38 Rome (Roma)
39 Rostock
40 Saint-Andrews
41 Saumur
42 Siena
43 Straatsburg
44 Toul
45 Trier
46 Wenen (Wien)
47 Wittenberge

Kaart 2a t/m 2h: *Buitenlandse instellingen van hoger onderwijs door Noordbrabantse studenten bezocht (1550-1749): per periode van 25 jaar.*

1650 - 1674
1675 - 1699
1700 - 1724
1725 - 1749
AANTAL PEREGRINERENDEN
1
2
3
4-5
6-9
10-19
20 –

Kaart 3a t/m 3d: *Reisroutes van Noordbrabantse studenten te Keulen, Orléans, Padua en Bologna, 1550-1749.*

gaan[9]. We kunnen ons zelfs afvragen of de cijfers ons niet in staat stellen dit keerpunt nauwkeurig te dateren. In de jaren 1675-1699 blijkt de *peregrinatio* van Europese dimensie immers volledig ineen te storten.

Reisroutes.

Zoals de *kaarten 3a t/m 3d* laten zien, maakt de student langs enkele bevoorrechte reisroutes kennis met Europa. Een daarvan (*kaarten 3c en 3d*) gaat van de Nederlanden naar Italië, dat als de bakermat werd beschouwd van de intellectuele herleving van de Renaissancetijd; de universiteiten die op deze reis worden bezocht, zijn nauwelijks meer dan halteplaatsen, nooit een doel op zichzelf[10]. Het *iter italicum* was lang en kostbaar; behalve een verblijf aan deze of gene medicijnen- of rechtenfaculteit, soms met een promotie bekroond, verwachtte de student van die reis een bredere vorming, als ging het om een pelgrimstocht naar de bronnen van kennis en wijsheid. Naast de Italiëreis laten de *kaarten 3a en 3b* echter heel duidelijk een veel korter circuit zien, dat ogenschijnlijk de vrucht is van een pragmatischer instelling en tevens de nodige ontspanning insluit. In dit tweede geval (Keulen, Orléans) lijken de andere etappen van de reisroute veel minder in functie van het einddoel, veel meer in overeenstemming met de persoonlijke smaak of de materiële mogelijkheden van de student te worden gekozen.

Al zijn er niet genoeg gegevens voorhanden om nauwkeurig de duur van beide typen reizen te kunnen berekenen, de bronnen lijken er niettemin op te wijzen dat de verschillende trajecten in de loop van de hier behandelde periode steeds sneller werden afgelegd en dat de reizigers bovendien steeds vlugger op hun halteplaatsen waren uitgekeken – alsof de bronnen van kennis waren opgedroogd, alsof het steeds stereotieper karakter van de route de reis een groot deel

9) Zie voor deze ontwikkeling eveneens W.Th.M. Frijhoff, *La Société néerlandaise et ses gradués, 1575-1814. Une recherche sérielle sur le statut des intellectuels à partir des registres universitaires* (Amsterdam-Maarssen 1981), 33-37, 112-121.

10) We mogen hierbij opmerken dat veel peregrinerenden zich achtereenvolgens aan meerdere universiteiten laten inschrijven, zonder dat het aantal bezochte instellingen overigens excessief lijkt. Negen studenten hebben zich aan drie buitenlandse universiteiten laten inschrijven, slechts drie hebben dit aan vier instellingen gedaan. Als we de Nederlandse universiteiten meetellen, wordt slechts één student aan vijf instellingen teruggevonden (namelijk Leuven, Altdorf, Padua, Bologna, Rome), terwijl voor 10 van hen vier immatriculaties gevonden zijn.

van haar vormende betekenis ontnam. De verdwijning van de *peregrinatio* valt dus zowel terug te voeren op de geleidelijke vermindering van haar sociaal-culturele betekenis, waardoor de reis van binnenuit werd uitgehold, als op de diepgaande veranderingen die de Europese cultuur in het laatste kwart van de 17e eeuw heeft doorgemaakt, waardoor de *peregrinatio* van buitenaf de nekslag heeft gekregen.

Doelstellingen van de reis.

De trek door Europa kende een veelheid van aspecten, waarbij de ontspanning niet op de laatste plaats kwam. Maar de peregrinerende studenten waren ook op zoek naar kennis. We kunnen ons dus afvragen aan welk type kennis ze de voorkeur gaven. *Tabel 2* laat duidelijk zien dat de Brabanders in overgrote meerderheid de rechtenfaculteit bezochten (61%). Deze vormde uiteraard de beste voorbereiding op de publieke ambten die steeds talrijker werden in de gewesten welke eerst de Zeventien, later de Zeven Verenigde Provinciën zouden gaan uitmaken. Overigens lijkt de verhouding tussen de peregrinerende studenten en promovendi in de rechten enerzijds en die in de medicijnen anderzijds niet wezenlijk te verschillen van die welke in de Nederlandse universiteiten zelf kon worden aangetroffen[11] .

TABEL 2: *Faculteit of studierichting van de peregrinerende Noordbrabantse studenten, in % van het totaal per periode.*

Periode	Artes	Medicijnen	Rechten	Theologie
1550-1574	20	5	60	15
1575-1599	18	9	46	27
1600-1624	3	13	69	15
1625-1649	2	4	73	21
1650-1674	4	9	74	13
1675-1699	6	6	60	28
1700-1724	-	57	14	29
1725-1749	-	60	20	20
Totaal (%)	8	12	61	19
Aantal studenten (N)	23	32	168	51

11) Weliswaar schijnen de rechten bij immatriculatie wat meer te overheersen, maar op promotie-niveau is de globale verhouding tussen medicijnen en rechten identiek aan die welke in de Republiek bestond, namelijk 1 : 3,5. Zie Frijhoff, *La Société néerlandaise et ses gradués*, 134-137.

Wat de andere faculteiten betreft kan worden opgemerkt dat steeds minder studenten kiezen voor de artes-faculteit die, waar zij nog bestaat, steeds meer een louter propedeutische functie krijgt. Het belangrijke aantal theologiestudenten vormt daarentegen de weerslag van de kerkelijke situatie van het gebied van herkomst. De meest begaafde Brabantse priesters werden gewoonlijk naar Keulen, Ingolstadt, Wenen of Rome gezonden om hun studie voort te zetten. De calvinistische predikanten stelden zich daarentegen tevreden met de kennis die ze ter plekke konden opdoen[12]. Vanaf 1700 zien we tenslotte een nieuwe belangstelling voor de medicijnenstudie in het buitenland opkomen, die vooruitloopt op een meer gespecialiseerd type studiereis, vooral naar Parijs, dat in de tweede helft van de 18e eeuw in zwang raakt.

Het diploma nam in het toenmalige universitaire leven een bijzondere plaats in. Al vormde het niet zonder meer een bekroning van ter plaatse verworven kennis, het verleende in elk geval maatschappelijk aanzien. Vooral de artsen en juristen, die hun graad op de arbeidsmarkt te gelde konden maken, hechtten er groot belang aan een buitenlands diploma mee naar huis te brengen (*tabel 3*).

TABEL 3: *Percentage gepromoveerden onder de peregrinerende studenten uit Noord-Brabant, 1550-1749*

	Artes	Medicijnen	Rechten	Theologie	Totaal
Aantal peregrinerenden	23	32	168	51	274
Aantal gepromoveerden	23	28	98	20	169
Percentage peregrinerenden dat een graad heeft behaald					
- vóór de reis	61	6	2	4	8
- tijdens de reis	35	78	52	26	49
- na de reis	4	3	5	10	5
- totaal	100	88	58	39	62
Percentage gepromoveerden dat zijn graad tijdens de reis heeft behaald	35	89	89	65	79

12) Protestantse universiteiten als Heidelberg, Marburg, Genève en Bazel trokken slechts tot ca. 1625 belangrijke aantallen Nederlandse studenten aan. Gedurende die periode bleef Brabant echter juist overwegend katholiek.

Overigens blijkt de rechtenstudent minder naar een graad te hongeren dan zijn studievriend in de medicijnen, die zonder bul niet tot een *collegium medicum* kon worden toegelaten. Het in vergelijking met dat van de niet-peregrinerenden hoge percentage gegradueerden in de theologie suggereert dat het criterium om een kandidaat uit dit vakgebied op reis te sturen meer te maken had met zijn intellectuele capaciteiten dan met zijn financiële armslag[13].

Religie van de peregrinerenden.

Daar de twee eeuwen die voor dit onderzoek gekozen werden, zich over een tijdspanne uitstrekken die zowel de jaren bestrijkt welke voorafgaan aan de calvinisering van het Brabantse territorium als de periode waarin het calvinisme aldaar rechtens de overheersende godsdienst was geworden, vormt deze studie een voortreffelijk uitgangspunt om de invloed van de politiek-religieuze verwikkelingen op de *peregrinatio* en haar materiële voorwaarden te analyseren[14].

Tabel 4 toont duidelijk aan dat het percentage protestantse *peregrinantes* vanaf het laatste kwart van de zestiende eeuw éénderde van het totaal uitmaakt. Dit percentage is vele malen groter dan het feitelijke bevolkingsaandeel van de protestanten in Noord-Brabant,

TABEL 4: *Protestanten onder de Noordbrabantse peregrinantes, 1550-1749* (a)

Periode	Totaal			Duitse Rijk		Frankrijk	
	Peregrinantes	waarvan protestant		Peregrinantes	waarvan protestant	Peregrinantes	waarvan protestant
	N	N	%	N	%	N	%
1550-1574	96	3	3.1	39	2.6	23	-
1575-1599	59	21	35.6	24	45.8	15	13.3
1600-1624	43	23	53.5	5	40.0	25	56.0
1625-1649	54	18	33.3	14	7.1	31	41.9
1650-1674	66	31	47.0	16	37.5	43	55.8
1675-1699	23	7	30.4	7	42.9	12	33.3
1700-1724	9	7	77.8	6	100.0	2	-
1725-1749	18	4	22.2	12	33.3	5	-

a) Minimale cijfers, waarin alleen die protestanten zijn geteld wier godsdienst met zekerheid is vastgesteld.

13) Het gaat hier bijna uitsluitend om katholieke studenten. Dezelfde opmerking kan worden gemaakt ten aanzien van de artes-studenten, die in de tweede helft van de 16e eeuw allen promoveren.

14) Alleen die peregrinerende protestanten werden in het onderzoek betrokken wier godsdienst met zekerheid kon worden vastgesteld. Het gaat dus om minima.

dat gedurende heel de bestudeerde periode zeker nooit de 10% van de totale bevolking, met inbegrip van de sterk gecalviniseerde gebieden, heeft overschreden.

Gedurende korte tijd, tijdens het eerste kwart van de zeventiende eeuw, maken de protestanten meer dan de helft van de reizigers uit; pas rond 1630 keert hun aantal tot normaler proporties terug. De uitsplitsing van de peregrinerenden over de twee belangrijkste bezochte landen laat zien dat de tijdelijke terugval van de katholieken onder hen voornamelijk te wijten is aan de sluiting van de Duitse universiteiten ten tijde van de Dertigjarige oorlog[15]. De algehele verarming van de katholieke bevolking in Brabant ten gevolge van een systematische politiek van uitsluiting van de meest lucratieve maatschappelijke ambten en functies, is zeer zeker in hoge mate van invloed geweest op deze ontwikkeling Toch keerden de katholieken de universiteit nimmer de rug toe. Wel waren zij genoopt zich tevreden te stellen met een instelling die dichter bij huis lag. De plotselinge toename van het percentage protestanten vanaf 1650 is slechts relatief. Ze is het gevolg van de toevloed van calvinisten uit het Noorden die na de Vrede van Munster en de Grote Vergadering van 1651 het grootste deel van de bestuurlijke functies komen vervullen. In absolute cijfers blijven de katholieken in even groten getale peregrineren.

Conclusie.

Twee vragen werden aan het begin van deze korte bijdrage gesteld. Vormt de *peregrinatio* een onlosmakelijk bestanddeel van het universitair curriculum van de student uit het Ancien Régime? En onderscheidt de peregrinerende student zich wezenlijk van de jeugdige "tourist" die zich voorbereidt op een maatschappelijke functie?

Het staat vast dat de academiereis naar verre landen tijdens het Ancien Régime eerder uitzondering dan regel is geweest[16]. Toegegeven, Noord-Brabant heeft een aparte plaats in de Noordelijke Nederlanden ingenomen. Niettemin is het nauwelijks voorstelbaar dat het percentage peregrinerenden, volgens de hier gebruikte defi-

15) Frankrijk en Italië blijven evenwel onverminderd aantrekkelijk voor zowel katholieke als protestantse studenten. Door de Duitse naties waar zij zich gewoonlijk lieten inschrijven, werd geen religiedwang uitgeoefend.

16) Vgl. H. Bots, "Voyage", 471; en van dezelfde, "Het grote Boek van de wereld: 'Bron' van lering en vermaak", *Kleio* 20 (1979), 118-125.

nitie, ooit de 10% van de totale studentenpopulatie heeft overschreden. De geringe frequentie van de *peregrinatio* naar het buitenland wordt nog duidelijker, als we het zeer kleine aantal studenten op de totale leeftijdsgroep in aanmerking nemen, namelijk ten hoogste 2.75% in de periode dat de Nederlandse universiteiten hun grootste bloei beleefden[17]. Volgens het meest optimistische berekeningsmodel kon slechts één jongeman op de 400 à 1500 leeftijdgenoten (afhankelijk van de periode) zich een reis naar het buitenland veroorloven.

Voorts lijkt het ons onjuist een fundamenteel onderscheid te maken tussen de peregrinerende student en de jeugdige "tourist". Als er al sprake is geweest van verschillende typen reizen, dan mag toch nog niet worden gesteld dat degenen die deze itineraria aflegden, wezenlijk van elkaar hebben verschild. De zogenaamde "touristen" bezochten niet zelden verscheidene universiteiten tijdens hun reis, terwijl de *pur sang*-studenten bijna zonder uitzondering toerisme bedreven en zich aan de genoegens overgaven die zij langs 's Heren wegen tegenkwamen. De stelling van mevr. Frank-van Westrienen dat academiereis en educatiereis naar het buitenland twee duidelijk te onderscheiden fenomenen zouden zijn, lijkt ons dan ook onhoudbaar. De populariteit van de educatiereis blijkt immers nauw verweven te zijn met de hoogte- en dieptepunten van de Europese universiteiten en weerspiegelt keer op keer de plaats welke door de universiteit concreet in het maatschappelijk bestel van een bepaalde periode wordt ingenomen. Voor de overgrote meerderheid van de peregrinerenden, die het uitgangspunt vormden van ons onderzoek, kan het universitaire leven in al zijn facetten onmogelijk worden losgemaakt van de reis naar het buitenland.

17) Vgl. R. Chartier en J. Revel, "Université et société dans l'Europe moderne: position des problèmes", *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 25 (1978), 353-374; en de berekening in: W. Frijhoff, "Deventer en zijn gemiste universiteit: het Athenaeum in de sociaal-culturele geschiedenis van Overijssel", *Overijsselse historische bijdragen* 97 (1982), 70.